

POSTANAK I ZNAČENJE PRIVREMENOG URBARA ZA HRVATSKU IZ GOD. 1755.

Igor Karaman

Uvod

Analiza urbarijalnih odnosa, tj. utvrđivanje obaveza seljaka-kmeta prema njegovu zemaljskom gospodaru, jedan je od najvažnijih zadataka pri proučavanju ekonomskog stanja i razvitka neke oblasti u feudalnom periodu. Stoga je razumljivo da posebnu pažnju posvećujemo dokumentima u kojima su te obaveze i odnosi fiksirani — urbarima. U ranijem periodu, do početka 18. st., urbarijalna dokumentacija na području Hrvatske sastoji se od pojedinačnih urbarijalnih popisa nekih vlastelinstava, što nam donose pregled podložnika dotičnog imanja sa svima njihovim obavezama i podavanjima. Primjere za to nalazimo u zbirci hrvatski pisanih urbara R. Lopašića.¹

Međutim, u toku 18. st. dolazi do nekih značajnih promjena u urbarijalnim odnosima. Usporedo sa sve većim zahvatima državne vlasti na području nacionalne ekonomike pod utjecajem merkantilističkih ideja, a u Austriji napose u okviru katedralističke doktrine, pa onda naročito kad se od sredine stoljeća pažnja uvelike svraća na seljaka — kao glavnog nosioca tereta javnih podavanja, dolazi do postepenih intervencija državne vlasti i u područje odnosa između podložnika i vlastelina, do tzv. urbarijalnih regulacija. Dvije su temeljne karakteristike tih zahvata: prvo, osnovni je cilj da se spriječi pretjerana eksploatacija kmeta od njegova neposrednog gospodara, kako bi seljačko gospodarstvo i dalje moglo snositi javne terete; drugo, radi lakšeg provođenja toga temeljnog zadatka ujednačuju se urbarijalne obaveze kmetova na određenom području, koje (pogotovu u krajevima gdje postoji dulji kontinuitet zemljišno-vlasničkih odnosa, kao npr. u Banskoj Hrvatskoj, koja nije doživjela tursku okupaciju) pokazuju vanrednu šarolikost u konkretnim — u prvom redu kvantitativnim — odredbama.

---

¹ R. Lopašić, Hrvatski urbari I (MHJSM V, 1894).

Na našem području, reguliranje urbarijalnih odnosa provedeno je najbrže u Slavoniji jer je to bilo područje na kojem su se — nakon oslobođenja od turske vlasti — tek nekoliko decenija razvijali urbarijalni odnosi, prije zahvata državne vlasti. Osim toga, struktura slavonskih vlastelinstava, među kojima prevladava veliki i srednji posjed, pružala je sasvim drugačije mogućnosti za ujednačavanje odnosa nego što je to bilo s vanredno šarolikim mozaikom i isprepletenošću posjedovnih odnosa plemića u Hrvatskoj.

Radovima agrarnih historičara J. Bösendorfera i S. Gavrilovića problematika slavonsko-srijemskih urbarijalnih regulacija: Karlov urbar iz god. 1737, Marija-terezijanski urbar iz 1756, Intimat Ugarskoga namjesničkog vijeća iz 1810 — kao i sve zbivanje oko donošenja i provođenja tih osnovnih akata, u priličnoj je mjeri osvijetljeno.² Nasuprot tome, urbarijalna problematika Hrvatske, naročito definitivna regulacija što je provedena u god. 1773—1780, usprkos obilatoj izvornoj građi i velikom značenju ove tematike za ekonomsko-socijalni razvitak područja triju hrvatskih županija, još nije našla pravo mjesto u radovima naših historičara. Ne možemo se zadovoljiti suhom zbirkom propisa (ma koliko nam zasad dobro došla) koje je — iz sasvim administrativnih pobuda — prikupio M. Vežić, kao »perovođa Zemaljske vlade«,³ kad znamo da su nam sačuvani kompletni spisi urbarijalnih komisija iz 70-tih godina 18. st., s popisima svih vlastelinstava, podavanjima kmetova, njihovim izjavama-fasijama o ranijem stanju, itd.⁴

Ipak, urbar za Hrvatsku što je stupio na snagu god. 1780. donekle je, barem na osnovu samih zakonskih propisa, analiziran u radovima naših ekonomskih historičara. Međutim, urbarijalna regulacija ima svoju prehistoriju, koja seže unatrag sve do sredine stoljeća, tačnije do god. 1755. Privremeni urbar za Hrvatsku, od 8. novembra 1755, predstavlja prvi pokušaj državne vlasti da zahvati u odnose podložnika i vlastelina na tom području, pa prema tome i bazu za kasniji rad. Taj je urbar prečesto zanemaran. M. Vežić nije u svojoj zbirci »Urbar hrvatsko-slavonski« smatrao vrijednim da ga posebno donese na početku odjeljka o Hrvatskoj, nego je tekst Privremenog urbara odštampao kao bilješku uz jedan dokumenat o urbarijalnoj regulaciji iz god. 1775.⁵ Pa i R. Bićanić, u svom temeljnom spisu o razvitku agrara u Hrvatskoj u periodu prelaza iz feudalizma u kapitalizam, u članku »Oslobođenje

² J. Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji* (Zagreb 1950); isti, *Kako je došlo do slavonskog urbara 1756. godine?* (Rad JAZU 240, 242); S. Gavrilović, *Uvođenje urbara u požeškoj županiji 1745—1762* (God. Fil. fak. u N. Sadu III/1958); isti, *Urbarijalno pitanje u Sremskoj županiji 1737—1759* (Zbornik Matice srpske 27/1960); isti, *Druga redakcija slavonskog urbara (Zadružni arhiv 3/1955)*; isti, *Agrarni pokreti u Sremu i Slavoniji početkom XIX veka* (Beograd 1960).

³ M. Vežić, *Urbar hrvatsko-slavonski* (Zagreb 1882).

⁴ Ta se građa čuva u Državnom arhivu NRH u Zagrebu, Urbarijalni departement Ugarskoga namjesničkog vijeća.

⁵ Vežić, n. dj., str. 65—69.

kmetova u Hrvatskoj godine 1848«, ne svraća pažnju na Privremeni urbar, premda iscrpno razmatra odredbe urbara iz god. 1780.⁶

Smatramo stoga da će biti od koristi ako pokušamo prikazati genezu ovog akta iz god. 1755. a donekle i značenje koje Privremeni urbar ima u razvitku urbarijalnih odnosa na području Banske Hrvatske.

I. Postanak Privremenog urbara iz god. 1755.

1. Donošenje Privremenog urbara za Hrvatsku god. 1755. nerazdvojno je vezano uz veliku bunu seljaka križevačke županije u proljeće iste godine, kojoj su prethodili nemiri u obližnjoj Varaždinskoj krajini.⁷ Opasnost od pojave seljačkog pokreta na područjima koja su graničila s Vojnom krajinom uočilo je hrvatsko plemstvo već u početku krajiške bune. Staleži i redovi predložili su 29. januara 1755. banu, grofu Karlu Batthányu (koji je stalno boravio na dvoru u Beču), da se, radi pravovremenog obavještanja o eventualnom proširenju bune na krajeve Provincijala, postavi jedan podžupan u Varaždinu, drugi u podravskom području, a treći prema Zagorju; dužnost bi im bila da pažljivo motre na zbivanja u Križevačkoj krajini i da u slučaju potrebe odmah poduzmu odgovarajuće mjere. Osim toga, trebalo je narediti oficijalima banderijskih i nebanderijskih imanja u susjedstvu Krajine, kao što su sisački kapetan, zatim službenici vlastelinstva Moslavine, biskupskog i kaptolskog posjeda, dobara Vrbovec, Rasinja, Ludbreg, Bukovec, Kuzminec itd., da upozore seoske starješine na čuvanje reda i mira.⁸

Desetak dana kasnije, 9. februara, iznijeli su podban Ivan Rauch i zagrebački biskup Franjo Thauszy u pismu banu svoju bojazan da se pobunjeni krajišnici u Križevačkoj krajini povežu s istomišljenicima u Banskoj krajini, što bi značilo da se staleži i redovi nađu »između Scile i Haribde«.⁹ Da se na vrijeme pripreme za obranu od seljačke pobune, predložili su tjeđan dana kasnije razrađeni plan banderijske insurekcije, za koju je bilo predviđeno da u pet bataljona okupi 2800 pješaka i 770 konjanika.¹⁰

Na taj način, kad je 26. februara podban javio u Beč da su se prije dva dana kmetovi oko Križevaca ipak podigli, na dvoru ta vijest nije

⁶ R. Bičanić, Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomič i politici (Zagreb 1952), str. 65—126.; za Privremeni urbar vidi također ocjenu J. Horvata, u djelu Kultura Hrvata II (str. 107—108) i J. Šidaka u Historiji naroda Jugoslavije II (str. 1064—1065).

⁷ O toj buni vidi rad Lj. Ivančana, Buna Varaždinskoga generalata i pograničnih kmetova godine 1755 (I Vjesnik Zemaljskog arkiva u Zagrebu IV, V—1902, 1903), kao i prikaz u Historiji naroda Jugoslavije, II, str. 1057—1068 (J. Šidak); nekoliko važnijih dokumenata objavio je J. Šidak u N. Klaić, Izvori za hrvatsku povijest IV, 1959.

⁸ Državni arhiv u Zagrebu, Acta Banalia (AB) 10/1755.

⁹ AB 17/1755.

¹⁰ AB 20/1755, Staleži — banu 26. februara; od toga bi biskup dao 700 pješaka i 100 konjanika, obitelj Erdödy 600 pješaka i 100 konjanika, a general Drašković 500 pješaka (»100 granateriorum et 400 fizilerios«) i 300 konjanika itd.

dočekanu nepripremljeno.¹¹ Tok bune, a napose djelatnost ugroženih staleža i redova na njezinu ugušivanju, kao i stav dvora prema čitavom tom zbivanju — nećemo detaljno prikazati ovdje. Ono što moramo iznijeti s obzirom na genezu Privremenog urbara od 8. novembra 1755. je stav dvora prema tumačenju o uzrocima seljačkog pokreta, njegovo nastojanje da odgovornost za nezadovoljstvo kmetova fiksira u pogrešnim (i nepravednim) ekonomsko-socijalnim postupcima zemaljskih gospodara.

Već u prvoj »instrukciji« koja je došla iz Beča u samom toku seljačkog pokreta, u pismu što ga je ban uputio 1. marta svom namjesniku u Hrvatskoj, grofu Adamu Batthyányu, ističe se ne toliko briga oko ugušenja pokreta (jer se računalo sa snagom redovne vojske iz nasljednih zemalja) koliko želja da se otkriju poticaji na bunu. Prva tačka uputa zahtijeva da se istraži: »...was eigentlich an diesem Aufstandt uoye, und was hierzu Anlas gegeben, oder worinnen eingentlich ihre Beschwerden bestehen, wohl undt genau zu ergründen suche, auch hierüber so wohl in Lateinisch, als Teüscher Sprache fördersamb seinen Bericht erstatte...« I to se ponavlja u posebnom postscriptumu: »Wer die Anführer dieses Aufstandes und wie solcher eigentlich seinen Vorsprung genohmen, auch was vor Motiva vorgewendet werden, ist umbständiglich einzuberichten.«¹²

Premda je u istom pismu dotaknuta i eventualna veza seljačkih ustanika s pobunjenim krajišnicima, vrlo je brzo prevladalo mišljenje da temeljnu krivicu snosi plemstvo. 11. marta upozorava ban Thauszyja da se u Beču smatra »quasi vero Plebs haec a Dominiis suis Terrestribus nimium, et solito gravius pressa fuisset«, a to bi moglo biti od velike štete za Hrvatsku (»quod... Inclyto Regno maximo foret praejudicio«), te ga moli da ispita prave razloge bune.¹³ Biskup je tu obavijest shvatio najozbiljnije i odmah, 17. istog mjeseca, javio banu o svojim istraživanjima, prebacujući odgovornost na stanovnike u pograničnim predjelima koji teže da se priključe Krajinu; jedino je dozvoljavao mogućnost da je neposredni povod ustanku kmetova na ravenskom posjedu Raffaya i Kašnjara dao neki specifični teret tamošnjih podanika (»ex aliquo specifico dominali onere«), što još nije mogao dovoljno ispitati,¹⁴

Neraspoloženje dvora prema vladajućim krugovima plemstva u Hrvatskoj dobilo je novi poticaj kad su stigle vijesti o »bijelom teroru« kraljevske vojske pod vodstvom podbana Raucha na pobunjenom području. Iako se — iz razloga koje ovdje ne možemo analizirati — seljački pokret u križevačkom kraju, tj. u trokutu između Križevaca, Bisaga i Vrbovca, raspao već u subotu, 1. marta, dakle prije negoli je regnikolarna vojska uopće krenula iz Zagreba, to nije smetalo ogorčenim plemićima da čitava dva tjedna pale i žare (ne samo seljačka imanja nego i posjede vlastele s kojima su imali svoje lične račune) —

¹¹ AB 24/1755.

¹² AB 32/1755.

¹³ AB 47/1755.

¹⁴ AB 54/1755; radi se o pređenju kudjelje, koje je stvarno bilo neposredni povod buni u Dubovcu.

od 3. do 18. marta. Tek nakon dolaska redovne krajiške vojske iz Karlovačke krajine povukla se »kaznena ekspedicija« s opljačkanog terena.

Tačno mjesec dana nakon početka bune, 24. marta, naređuje Marija Terezija preko bana njegovu namjesniku da objavi puku proglas kojim se svi podložnici pozivaju na očuvanje mira; istovremeno se nalaže namjesniku da ispita uzroke seljačke pobune, njezin tok, glavne vođe pokreta i njihovu eventualnu korespondenciju.¹⁵

Namjesnik je svoj izvještaj sastavio 31. marta, oslanjajući se na raspoloživi materijal prijekog sudovanja plemićke vojske, kao i na uhvaćena pisma seljačkih vođa i krajiških oficira.¹⁶ On razlikuje dvije glavne grupe pobunjenih podložnika. Prva je grupa započela pokret paljenjem kudjelje u Dubovcu, pokraj Ravena (kako on kaže, na glas o tome da su krajišnici uhapsili vlastelina Raffaya u Varaždinu), čemu je slijedilo dizanje seljaka u samom Ravenu i okolnim mjestima; krećući se prema jugu, sve do biskupskog Gradeca i zatim natrag paralelnim putem do Brežana, paleći usput gospoštijske kurije i majure, ti su ustanici namjeravali da krenu na Bisag, gdje je trebalo doći do sjedinjavanja s drugom grupom. Za razliku od središnje grupe, koja je krenula iz Ravena, drugi dio seljaka išao je vanjskim rubom područja što ga je zahvatila buna, uz rijeku Lonju od Poljane i Vrbovca do Bisaga — a to je ujedno bila i granica teritorija za koji su seljaci smatrali da ga treba pripojiti Križevačkoj krajini na osnovu tzv. »severinskih privilegija« — također uništavajući vlastelinska imanja.

Obje su se skupine — i ona u Brežanima i ova u Bisagu — razišle a da nisu naišle ni na kakav otpor (jer još nije bilo organizirane snage koja bi im se suprotstavila), i to po savjetu krajiškog potpukovnika Mihaljevića (*»ad Biszag Domini V. Colonelli Mihalyevics ad tumultuantes litterae allatae fuissent quibus ulterior incineratio illis prohibebatur; secundum hos ordines, relicta in arce vigilia eademque pro praesidio reservata, statim delapsi sunt«*).

Ovaj prikaz banskog namjesnika u osnovi je tačan (treba samo dodati da su se pobunjeni seljaci iz prve grupe ponovo sakupili i krenuli prema Kalniku, gdje su ih svladali tamošnji plemići-jednoselci) i podudara se s kasnijim izvještajima Althanove komisije.

U analizu uzroka bune namjesnik nije ulazio. Umjesto toga priložio je izvještaju »Potešćice« kmetova, kako ih je na njihov zahtjev formulirao križevački građanin Heruc, da bi ih mogli predati Mihaljeviću. Premda ćemo pri ocjeni seljačkih zahtjeva taj tekst (a napose redosljed nekih tužbi) morati revalorizirati drugim istražnim materijalom, naročito iskazima seljačkih predstavnika pred Althanovom komisijom u toku jula i augusta 1755. — on ostaje kao jedinstveni, u neku ruku »službeni« dokumenat kojim je vodstvo pokreta križevačkih podložnika formuliralo osnovne zahtjeve ustanika.

Prema nalogu vladarice od 24. marta istraga o uzrocima bune povjerena je banskom namjesniku. Međutim, u Beč su stizale glasine

¹⁵ AB 62/1755.

¹⁶ AB 70/1755.

o ekscesima kraljevske vojske pod vodstvom samog podbana Raucha, pa su staleži i redovi osjetili potrebu da se brane od optužbi koje su bile na njih upravljene. 28. marta upućuju oni u Beč objašnjenje, u kojem nastoje krivicu zaniijekati, ili je barem opravdati objektivnim razlozima; naime, vojska je bila bez osigurane opskrbe, te »aliquid etiam fuerit necessitati temporis, aliquid militari etiam licentiae condonandum«. ¹⁷ Predstavci je priložen detaljan izvještaj podbana o djelovanju kraljevske vojske na pobunjenom području. Taj izvještaj i opravdanje hrvatskog plemstva, usprkos pokušaju da umanje krivicu, potvrdili su dvoru dubinu društvenog sukoba koji je izbio u Banskoj Hrvatskoj. Stoga se moralo prići vanrednoj mjeri: povjeriti istragu specijalnoj komisiji.

Imenovanje istražnog povjereništva datirano je 8. aprila 1755. No, »vlastodršci« u Hrvatskoj naslućivali su da se protiv njih sprema takav akt. U pismu od 6. aprila javlja namjesnik banu da je o naknadi štete što ju je vlastelinstvima nanijela regnikolarna vojska konferirao s predstavnicima staleža i redova, te su zaključili da vlastelinstva svoje zahtjeve predaju plemićkim sucima županije, a optužbe protiv podbana lično da dostave izravno namjesniku. Na taj način, kaže se dalje u pismu, riješit će se pitanje ekscesa »et quin necesse sit Commisarios Regios eum in finem exmittere«; dapače, ako se i bude insistiralo na odašiljanju komesara, oni ionako ne bi mogli početi s radom prije nego što vlastela utvrde pričinjenu štetu. ¹⁸ Sam je Rauch, čini se, predosjećao da će biti prvi na udaru istrage, pa u pismu banu istog dana (6. aprila), povodom tužbi što su dignute protiv njega lično, rezignirano piše: »Haec merces est publico servientium, ut dum naufragos ad portum deducunt, ipsi fluctibus remittantur...« ¹⁹

Dekretom od 8. aprila imenovala je Marija Terezija »Judicium Delegatum et Investigatoriam respective Commissionem«, na čelu s međimurskim vlastelinom grofom Mihajlom Althanom. ²⁰ U komisiji su još bili Müllersdorf, Pécsy, Najšić i Bisztriczey. Najšiću, protonotaru kraljevine Hrvatske, naređeno je da osigura sve kako bi komisija mogla početi s radom u Zagrebu 21. maja 1755. ²¹

Djelokrug komisije bio je istim dekretom ograničen na istraživanje same seljačke pobune: »contra tumultuantes in Regnis Croatiae (et Sclavoniae) rusticos tanquam publicae pacis tranquillitatisque turbatores...«. Međutim, izvještaj namjesnika i podbana potaknuo je Mariju Tereziju da znatno proširi mandat Althanova povjerenstva, jer u dopisu od 12. aprila (koji preko bana šalje staležima i redovima kao odgovor na njihov podnesak i izvještaj od 28. marta) ističe da je komisija izaslata radi istrage o uzrocima bune i ujedno o tužbama seljaka protiv

¹⁷ AB 68/1755.

¹⁸ AB 75/1755.

¹⁹ AB 76/1755.

²⁰ AB 78/1755.

²¹ O komisiji i njenom radu zabilježio je važne podatke B. A. Krčelić u svojim »Annuama« (upor. izdanje JAZU, u prijevodu V. Gortana — Zagreb 1952).

njihove zemaljske gospode (»ac una rusticorum contra dominos suos terrestres querimoniam«)²². Smatramo da je ovaj akt od odlučne važnosti za genezu Privremenog urbara za Hrvatsku god. 1755, jer je time zadatak komisije proširen od ispitivanja samog toka oružane borbe seljaka i neposrednih povoda za tu bunu na široki plan ekonomsko-socijalnog života Banske Hrvatske. Napose je od značenja da poticaj za ovaj korak nije došao toliko od same pojave seljačke bune, koja je na užem križevačkom području trajala od 23. februara do 1. marta, nego u prvom redu zbog karaktera i posljedica plemićkog terora na tom području od 3.—18. marta.

Možda to najbolje ilustriraju riječi iz navedenog mandata na staze i redove od 12. aprila, prema kojima je regnikolarna vojska pljačkala i pravila ekscese, a podban na traženje gosposkijskih oficijala, u prvom redu obitelji Erdödy, njima slao vojničke odrede pomoću kojih su, bez prethodne procjene štete učinjene im od seljaka, po svojoj volji naplaćivali odštetu — i time tako upropastili krivce, kao i nedužne, da oni više nisu mogli snositi javna podavanja (»Nocentesque ac innocentes eadem involverent ruina... Plebem illam ferendis publicis oneribus incapacem redderunt.«)²³

Upravo rad na istraživanju seljačkih tužbi doveo je postepeno Althanovu komisiju do zaključka da je nužna barem privremena regulacija urbarijalnih odnosa u Hrvatskoj.

2. Komisija je od samog početka stvarnog rada na istrazi, tj. od 21. maja 1755, redovno svakog tjedna slala izvještaje u Beč. Ti izvještaji, u pravilu datirani nedjeljom,²⁴ većinom imaju karakter popratnih spisa uz sam istražni materijal, koji je izvorno dostavljan vladaru (numeriran po stranicama od 1. do 1230, a u formi svakodnevnih zapisnika o radu komisije — od 21. maja do 30. augusta). Osim ovih popratnih spisa u nekoliko navrata izrađeni su i zasebni izvještaji ili pisma; tako je 27. jula komisija poslala sažeti prikaz toka bune, po trima glavnim skupinama seljačkih ustanika, te s dodatnim mišljenjem o tzv. plemićkom sudovanju na samom poprištu sukoba (kako ih Althan naziva — »exotica in Jurisdictione Provinciali Judicia, quae a 5ta usque 17^{am} Marty continua serie durabant«).²⁵

Prvi dio rada komisija je posvetila svom prvobitnom zadatku: istraživanju toka seljačke bune (uključujući i postupak kraljevske vojske). Taj je posao obavljen do kraja jula, i spomenutim pismom od 27. jula uglavnom je zaključen. U međuvremenu, od početka istog mjeseca, komisija prelazi na drugi zadatak: ispitivanje odnosa između podložnika i njihovih zemaljskih gospodara.

Ovo je pitanje pokrenuto ponajprije mandatom Marije Terezije od 8. jula 1755, kojim je određeno da se uputi proglas puku (a trebalo ga

²² AB 83/1755.

²³ isto.

²⁴ Prvi nosi datum 25. maja, a tome slijedi daljnjih četrnaest: 1, 8, 15, 22, 29. juna; 6, 13, 20, 27. jula; 3, 10, 17, 24, 31. augusta.

²⁵ Državni arhiv u Zagrebu, Acta Commissionalia (AC) — Prot. XI/2, 3 (str. 1—523, 524—1305).

je čitati i u crkvama) s pozivom na podnošenje žalbi protiv nepravilnog odnosa vlastelina prema njihovim kmetovima.²⁶ Komisija je mandat primila 15. i. mj., kad i banski namjesnik; međutim, kako on idućeg dana javlja banu, premda je trebalo da taj poziv prođe kroz sabor, komisija je već direktno dala nalog da župnici raspis čitaju u nedjelju 20. ili 27. jula.²⁷ Namjesnik je tražio od komisije neka pričeka sabor (a on se mogao sastati tek početkom augusta), jer će onda stvar ići lakše; naime, protiv odluke sabora nitko ne može prigovarati. Napose, prema mišljenju namjesnika, treba da se staleži i redovi konzultiraju s predstavnicima Slavonije!²⁸ No, komisija nije bila raspoložena da odugovlači stvar, pogotovu, jer je znala da bi naišla na otpor sabora — a na tu mogućnost upozorava i sam namjesnik u pismu banu.

U jednom drugom pismu jula mjeseca (bez oznake datuma) namjesnik iznosi banu svoje mišljenje o situaciji stvorenoj radom komisije na uređenju urbarijalnih odnosa.²⁹ On sumnja da komisija može prikupiti sve podatke, pa bi bilo pravilnije i korisnije da se izrada projekta povjeri staležima. Što se tiče publiciranja proglašenja, to je sad svršena stvar — piše namjesnik, a možda je tako i bolje (*«il est d'une certaine façon mieux, que les Etats en soyent informés comme d'une chose faite, que comme d'une chose à faire»*). On smatra kao najprirodniji način da se zadovolje staleži i redovi (*«pour donner quelque consolation aux Etats»*), a istovremeno u duhu namjera dvora da se izjavi kako komisiji nije svrha da donosi odluke o odnosima gospodara i podložnika, već samo da izradi plan, koji će zatim staleži i redovi razraditi (*«sur lequel les Etats auront à travailler, pour mettre cette affaire dans un ordre convenable»*) i dati na potvrdu vladaru.

No, komisija je dalje obavljala svoj posao. Nakon što se 15. jula pobrinula za širenje poziva na podnošenje tužbi, zaključila je dva tjedna kasnije (29. jula) da o urbarijalnom pitanju porazgovori sa svim podžupanima i plemićkim sucima zagrebačke, križevačke i varaždinske županije. U tu svrhu pozvani su oni preko namjesnika da dođu pred komisiju u Zagreb 5. augusta.³⁰ Taj je sastanak i održan.

U međuvremenu, na sjednici od 22. jula komisija je donijela odluku, da se — radi potpunog provođenja mandata od 8. jula — pred komisiju po redu pozovu sva vlastelinstva te da im se predoče optužbe seljaka.³¹ Tjedan dana kasnije ta je odluka proširena zaključkom da se pozovu i vlastelinski službenici, a napose da sva zemaljska gospoda dostave postojeće urbarijalne ugovore ili preglede obaveza.³² Redoslijed

²⁶ AC, str. 454—457. (Zap. 15. jula, 87. sjedn.).

²⁷ AB 130/1755.

²⁸ AB 132/1755; u isto vrijeme i županijska skupština iz Virovitice moli 21. jula u bana zaštitu od event. nepravdi radi tužbi seljaka (pred paralelnom komisijom koja je radila u Slavoniji, zbog tamošnje bune), te izriče bojazan da bi predugo zadržavanje komisije suviše opteretilo podložnike (!).

²⁹ AB 140/1755.

³⁰ AC, str. 633—637. (Zap. 29. jula, 114. sjedn.).

³¹ AC, str. 494. (Zap. 22. jula, 100. sjedn.).

³² kao bilj. 30.

kojim će se vršiti konfrontacija podložničkih tužbi pred vlastelom utvrđivan je na sjednicama od 6, 9. i 17. augusta.³³ Kao datum prvog sastanka određen je 12. augusta, a u prvom tjednu imali su se pred komisijom pojaviti najprije veleposjednici i oni koji su bili najuže povezani sa seljačkom bunom:

- 12. augusta — Đuro Erdödy, nasljednici Ludovika Erdödyja i Ladislava Erdödyja;
- 13. augusta — Najšić, udova Petra Sermagea (za imanja Popovec — i Začretje);
- 14. augusta — palatin, grofica Gaizruk, Rauch, Grošić;
- 15. augusta — Raffay, Vuk i Ivan Jelačić, Saić, Kašnjar;
- 16. augusta — Ludovik Patačić, udova Aleksandra Patačića, Stjepan Patačić, biskup Adam Patačić;
- 17. augusta — zagrebački biskup i oba kaptola.

Nakon njih, od 19. do 26. augusta imali su slijediti ostali posjednici abecednim redom od slova A—L, zatim 27. augusta župnici i od 28. augusta do 1. septembra preostala vlastela od slova L—Z.

Pred početak ovih sastanaka, na sjednici od 9. augusta, komisija je donijela zaključak da se za te dane osigura vojnička straža zbog velikog broja seljaka koji će doći. Da bi komisija mogla na vrijeme posvršavati poslove, zatražena su na istoj sjednici sredstva za rad osmorice pisara danju i noću!³⁴

Na sam pak dan prvog sastanka, 12. augusta, zaključeno je da se uputi nov raspis na puk, preko župnika, zbog pojave otkazivanja poslušnosti vlastelinima, u kojem će se pozvati svi seljaci na podavanje do daljega.³⁵

Za analizu procesa geneze Privremenog urbara za Hrvatsku od najveće je važnosti — iz materijala komisije — pismo upućeno od strane njenog predsjednika Althana 30. jula 1755. Mariji Tereziji, u kojem se iznosi prijedlog za urbarijalnu regulaciju. Do ovog prijedloga došlo je na osnovu zaključka sjednice komisije od istog dana, pošto se kod njenih članova pojavila sumnja u efikasnost već ranije predviđenih sastanaka s vlastelom u cilju uređenja urbarijalnih obaveza podložnika, odnosno uklanjanja ekscesa izvan okvira postojećih normi za pojedina vlastelinstva.³⁶

Kako se u pismu navodi, uređenje urbarijalnih odnosa nužno je, s obzirom na postojeću situaciju u Hrvatskoj (*»res haec . . . necessaria, et sine qua Regnus istud in quiete subsistere non potest«*), no upravo odnos snaga u Kraljevini to čini veoma kompliciranim. Naime, prema zakonima Kraljevine to je pitanje u nadležnosti redovnih županijskih oblasti; ali u momentu dok je podban Rauch na dužnosti velikog župana zagrebačke i križevačke županije, a Raffay — u odsutnosti na-

³³ AC, str. 792, 961—964, 1043—1048. (Zap. 6, 9, 17. augusta).

³⁴ AC, str. 964. (Zap. 9. augusta, 136. sjedn.).

³⁵ AC, str. 995—996. (Zap. 12. augusta, 142. sjedn.).

³⁶ AC, Protocoll XI/2, pismo od 30. jula 1755; str. 645—647. (Zap. 30. jula, 116. sjedn.).

sljednoga velikog župana iz obitelji Erdödy — na području varaždinske županije kao podžupan vrši stvarno svu vlast, Althan ne vidi mogućnost da se takav posao tim ljudima povjeri. Naime, oni, ne samo da se loše odnose prema svojim i prema tuđim podložnicima (»hi porro . . . de saevitie et iniquitate in miseris tam proprios quam et in alienis subditos ultra modum exercita depraedicati forent«), nego se dogodilo da su i vladaričine reskripte de facto odbili provesti u život.

Komisija pak sama — s obzirom na to da se radi o dugotrajnom poslu — ne bi ga mogla na sebe preuzeti te se stoga predlaže osnivanje potkomisije (»subdelegatum iudicium«), koja bi na trošak vlastelinstava, a prema idejnom nacrtu komisije, izradila tekst urbara i dala ga na ocjenu Banskome stolu i Kraljevskoj kuriji (sudištu).

Odgovor na taj prijedlog komisije došao je u mandatu od 11. augusta (čitano na sjednici od 16. augusta), kojim se nalaže komisiji da izradi nacrt urbara (»puncta Idaealia, ex collectis realibus subditorum fassionibus, pro conficiendo stabili et universali illo Urbario«).³⁷

Tom zadatku komisija je udovoljila na završetku posla, kad je na posljednjoj sjednici 2. septembra prihvatila svoj zaključni izvještaj, u kojem se — nakon pregleda rada na istraživanju oko same bune križevačkih seljaka — daje kao prilog nacrt općih tačaka urbara i četiri popisne table, pod naslovom »Puncta Subditorum obligationum in superiori Sclavonia, et Croatia Regulativa« — u 22 tačke.³⁸ Taj nacrt poslužio je dvoru pri donošenju konačnog teksta urbara, objavljenog dekretom od 8. novembra 1755.

3. Među spisima fonda »Acta Banalia« nalazi se koncept jednog nacrta, datiran u Schönbrunnu 22. septembra 1755, kojim Marija Terezija poziva grofa Nadásdyja da preko bana dostavi staležima i redovima inostranciju o postupku nakon završetka rada Althanove komisije, naslovljenu »Puncta — In Regno Croatiae Executioni Mandanda«.³⁹ Dalji administrativni put tog akta nije nam poznat, no čini se da u tom obliku nije dospio u Zagreb, odnosno do organa javne uprave u Hrvatskoj. Bez obzira na to, on nesumnjivo odražava mišljenje i želje dvora nakon što je primljen sav materijal komisije, pa će biti od interesa da se na njega ovdje osvrnemo.

U prvoj od šest tačaka ističe se nužnost izrade urbara (»Ad tollendam imposterum praegravationes prae omnibus Urbarium conficiatur«). Druga tačka razrađuje taj zadatak; pri tom je najvažnija odredba da se za izradu urbara mora formirati posebna komisija (»Ad Urbarii confectionem non ii, quibus alias per Regni leges competit, applicentur, ast speciales commissarii, viri perspectae probitatis, et integritatis«). To je u duhu primjedbi i bojazni što ih je Althan izrazio u svom pismu od 30. jula — s obzirom na karakter odgovornih funkcionera u Provincijalu. Na to se nadovezuje i peta tačka, koja u cilju osiguranja bolje uprave zahtijeva odvajanje dužnosti velikog župana zagrebačke i križe-

³⁷ AC, str. 1033—1034. (Zap. 16. augusta, 150. sjedn.).

³⁸ AC, str. 1258—1264, 1265—1269. (vidi Prilog)

³⁹ AB 171/1755.

vačke županije — što ih je dotad objedinjavao podban Rauch! Kraljevinska komisija bit će dužna (čl. 2) da se u radu bezuvjetno pridržava »već utvrđenih urbarijalnih načela«, pa će se u tu svrhu dostaviti stazežima i redovima prijepis potvrđenog zapisnika Althanove komisije (čl. 3). Ostale dvije tačke (čl. 4. i 6) nisu u užoj vezi s urbarijalnim pitanjem.⁴⁰

U jesen i zimu 1755. plemićki krugovi u Hrvatskoj živjeli su neprestano u bojazni pred novim seljačkim pokretom. Biskup Thauszy javlja 12. novembra banu, povodom glasina koje se u Beču šire o nekoj pobuni, da je stvari temeljito ispitao te ustanovio kako svugdje vlada mir. Samo na posjedu Raffaya u Ravenu i Dubovcu opaža se neko gibanje među kmetovima, koji često noće izvan kuća i moguće se međusobno dogovaraju.⁴¹ Sličnu situaciju opisuje i namjesnik deset dana kasnije (u pismu banu, 23. novembra): »Porro ex diversis refertur Regni partibus, quod subditi a praestanda suis Dominis Terrestribus debita paritione nonnihil videatur alieni, nonnullique in illis praesertim locis, in quibus praeteriti motus rustici exordium sumpserat, agant conventicula...«⁴² Sredinom decembra (17. XII) opet piše namjesnik: »Nonnulli quidem Nobiles asserant: novam in plebe metuendam perturbationem...« Napose se tuži na to da mnogi podložnici imaju kod kuće vatreno oružje, te je naredio da ga moraju predati vlastima.⁴³

No, mnogo više od ovih glasina uznemirio je plemiće u Hrvatskoj mandat kraljice od 8. novembra, kojim im je dostavljen Privremeni urbar, s nalogom da na temelju njegovih odredbi načine prijedlog definitivnog teksta urbara za Hrvatsku.⁴⁴ U uvodu mandata napominje se: »...subsequam Interimalem circa urbarialia praestanda Regulationem, quodusque aliam de stabili quopiam regulativo provisionem fecerimus, quam exactissime observandam statuere, praescribereque Nobis summe omnino necessarium visum fuit«. A u zaključku, nakon izlaganja osnovnih urbarijalnih načela — koja ćemo kasnije detaljnije analizirati — ponovo se ističe: »Et haec sunt, quae tam circa Interimalem, quam et Stabilem successive elaborandam Urbarialem Regulationem benigne resolvenda, Fidelitatisque Vestrae fine procurandi celerioris effectus hisce clementer significanda duximus«.⁴⁵

⁴⁰ U tački 4. određuje se, budući da je kontribucija dosad utvrđivana prema pokretnom imetku (juxta facultates mobiles) i stoga bila nestabilna, da se ubuduće određuje »secundum quantum et quale immobilium«.

⁴¹ AB 204/1755.

⁴² AB 214/1755.

⁴³ AB 234/1755.

⁴⁴ Na bojazan vlastele utjecao je i njihov nesiguran položaj prema dvoru, od kojeg nisu mogli očekivati sigurnu podršku. Tužbe dominija, koji su bili žrtvom seljačke pljačke u pokretu krajem februara, odbila je Marija Terezija u mandatu od 11. decembra motivacijom: »...siquidem autem quoad damna illa, quae per rusticos tumultuantes dominis terrestribus sunt illata, profuso complurium sanguine satisfactio impensa habeatur, hinc benigne volumus, ut ab iis omnino praescindatur« — osim ako se gdje nađe koji odneseni predmet (AB 228/1755).

⁴⁵ AB 198/1755.

U mandatu je naređeno da se s odredbama Privremenog urbara odmah upoznaju sve zemaljske oblasti i općine, kao i da im se radi lakšeg ravnjanja dostave o tome pismeni dokumenti. U pogledu izrade definitivnog urbara, vladarica naređuje staležima i redovima neka izaberu posebnu komisiju pod predsjedništvom banskog namjesnika, koja će izraditi prijedlog teksta, pridržavajući se već prihvaćenih načela privremene regulacije. Nakon što taj nacrt bude prihvaćen od sabora, treba ga dostaviti dvoru na potvrdu.

Staleži i redovi sastali su se 17. novembra i vijećali dugo vremena kako o urbarijalnom pitanju, tako napose o kaznama što su izrečene vodstvu kraljevske vojske radi pljačkanja seljaka i nekih vlastelinstava na pobunjenom području. Konačnim zaključkom, koji je utvrđen saborskim člankom 35. od 1755, prihvaćen je mandat od 8. novembra i imenovana komisija pod predsjedništvom banskog namjesnika, radi razrade stalnog urbara.⁴⁶

Prihvatanje naloga dvora od strane plemića u Hrvatskoj, zastupljenih u saboru, nije išlo bez otpora. O tome nas iscrpno obavještava sam banski namjesnik svojim pismom banu od 14. decembra: »Complures Domini Regnicolae eo rem pertrahere laboraverint, ut ejusmodi Regulationis opus, per unam solemnem Ablegationem, aut saltem uberiorem Repraesentationem, apud Augustam Dominam deprecandum concedatur.« Zato je on, uz pomoć zagrebačkog biskupa, u privatnim razgovorima dokazivao opasnost takvog čina; ukazivao im je na to da bi njihov otpor mogao dovesti do još težih posljedica za Kraljevinu, jer je zasad — kako on ističe, zalaganjem banovim — ipak uspjelo da provođenje regulacije ostane u rukama staleža i redova (»quod Regulatio haec Patriae Filiis non vero [prout non vane metuebatur] Exteris concredita sit«).⁴⁷ To je, dakako, davalo nezadovoljnoj vlasteli mogućnost da rad izabrane deputacije oko definitivnog urbara oteže godinama — i tu je mogućnost hrvatsko plemstvo iskoristilo još dva decenija, sve do urbarijalne regulacije 1773—80.

II. Značenje Privremenog urbara za Hrvatsku

1. Odredbe Privremenog urbara od 8. novembra 1755. odražavaju konkretnu situaciju na hrvatskom selu sredinom 18. stoljeća. Doduše, političko-ekonomska doktrina koja u to vrijeme prevladava u središnjim upravnim institucijama Habsburške monarhije dala je poticaj za zahvaćanje u odnos feudalnih gospodara i njihovih podložnika, zbog značenja potonjih kao nosilaca osnovnih javnih tereta. Ali u Privremenom urbaru, kao prvom pokušaju infiltracije državne vlasti u dotad isključivo privatno-pravne odnose kmeta i vlastelina, ne nalazimo još jače izraženu primjenu teoretskih postavki tada aktualne kameralističke doktrine — to će biti slučaj tek u Hrvatskom urbaru 1780. Zasad, državna vlast je u prvom redu zainteresirana da spriječi pogoršanje položaja seljaka, i

⁴⁶ AB 207/1755.

⁴⁷ AB 230/1755.

stoga stupa u obranu postojećih urbarijalnih ugovora na pojedinim vlastelinstvima. Ujednačavanje urbarijalnih odnosa na području triju hrvatskih županija (kao što je to provedeno u Slavoniji, urbarom iz 1756), koje je u krajnjoj liniji bilo nužni preduvjet za svaki efikasan zahvat centralne vlasti u ekonomiku agrara tog područja, tada još nije bilo moguće, s obzirom na društveno-politički odnos snaga u Banskoj Hrvatskoj. Stoga Privremeni urbar insistira na pridržavanju važećih propisa, bez obzira na njihovu raznolikost i šarolikost, od regije do regije, i premda se uviđa da su ti — pravno opravdani — zahtjevi vlastelina često gospodarski nepravilni (*»quantumvis hic etiam in aliquibus dominiis ipsis subditis multum onerosus esse...«*)⁴⁸. Zadaća urbarijalne regulacije 1755. svodi se, dakle, na uklanjanje ekscesa, tj. zabranu svih zahtjeva zemaljskih gospodara koji prelaze zakonske granice podložničkih obaveza. Na taj način, konkretne odredbe urbara vjerno odražavaju najistaknutije momente stvarnog zbivanja na selu, ključne tačke sukoba seljačkog i vlastelinskog gospodarstva u Hrvatskoj u to vrijeme.

Uostalom, tekst Privremenog urbara od 8. novembra u cjelini je izrađen (kao što ćemo kasnije analizirati) na osnovu elaborata Althanove komisije. A ona je u svom prijedlogu polazila od situacije kakva joj se ukazala kroz višenedjeljno upoznavanje s tužbama i prigovorima predstavnika seoskih općina i pojedinih podložnika naprema njihovim vlastelinima i vlastelinskim službenicima. Tako, polazna tačka u ocjeni urbara iz 1755. ostaju seljačke tužbe, sakupljene u zapisničkom materijalu sjednica istražnog povjerenstva.

Već u toku samog ustanka križevačkih seljaka nastojali su pobunjenici izraditi pregled osnovnih tereta zbog kojih je i došlo do same bune. Za taj akt istakli smo naprijed da predstavlja u neku ruku »službeni program« pokreta. S obzirom na to, smatramo da će biti korisno ako te »Potešćice« ovdje u cjelini donesemo. Njihov tekst sačuvan je u dvije verzije, na hrvatskom i latinskom jeziku. Radi boljeg razumijevanja, moramo se u glavnim crtama upoznati s nastankom tog dokumenta.

Iz izjave križevačkog građanina Josipa Heruca pred plemićkim sudom u martu 1755. doznajemo da su neki vođe seljačkih ustanika bili kod krajiškog potpukovnika Mihaljevića u Križevcima, tražeći da dostavi dvoru njihov zahtjev. On im je odgovorio »nai si popissu vse poteschicze, kotere szuprot szvoie Gdē imaiu, koie videchi lagle im bude znal tolnacha dati«. Na to su oni svratili k Herucu, moleći ga da im — po njihovom diktatu — napiše »Potešćice«. S takvim spisom krenuli su ponovo Mihaljeviću; pregledavši te žalbe, on im je savjetovao, da Heruc od toga »k Miloszivni Kralyiczii supliku napravi« — što je ovaj, prema vlastitom iskazu, odbio.⁴⁹

Izvorni nacrt žalbe nije sačuvan. Njen tekst poznajemo po iskazu Heruca, koji ga je pred plemićkim sudom iznio u ovoj formi:

1. da su chuli vu Szeverinu pravicze steiuch, vu koyh se zadersava, da Krainsko mora biti tia do Loine.

⁴⁸ AB 198/1755; upor. Vežić, n. dj., str. 65.

⁴⁹ AC Prot. XI/6, str. 17.

2. da im Gdā daiu kudeliē, y turiache prest ter sene nyhove nedo-speiu nym presti y zatho zkorom z deczum szvoium oni goli ostaiu.

3. da moraiu prez tlake dvore delati, kai dusni nisu.

4. da ako se pri musu zlese srebecz ali marsse snasno, da mu zatho Gn y kai da pak za se vzeme.

5. Da ie Gn Szudecz Kesser vu Pake na putu delaiuchem rekel, da hoche muse natho napraviti, kak dvanaest z jednim plugom bude moralo orati.

6. Da nye Gdā nyhova vu deres znaiu metati, y onak nemilostivno dati hariti.

7. Da vekssu stibru nego szu od sztarine plachali vezda plachati moraiu.

8. Da vu vremenu popisavainia morali szu na skariah klechati.

9. da oni hote imati sztare Kralya Matthiassa praviczē.⁵⁰

Na temelju ovog Herucova iskaza napravio je banski namjesnik, prilikom izrade izvještaja o toku bune i njenim uzrocima, latinski prijevod »Puncta Domino V. Colonello Mihalievics submissa et compillata ex parte tumultuantium per Josephum Herucz, Civitatis Crisiensis Tribunalum plebis, in judiciali Inquisitione revelata.«⁵¹

»Potešćice« nam veoma plastično prikazuju brige križevačkih seljaka koje su ih natjerale na bunu. Ispitivanje utjecaja novog poreznog popisa, odnosno zloupotreba što su se tom prilikom vršile, na dizanje ustanka — izlazi iz okvira naše problematike. Isto tako, pitanje izvan-ekonomskih odnosa vladajuće plemićke klase (a pogotovu nekih njenih istaknutih predstavnika na ovom području, kao što su bili: Josip Raffay, podžupan varaždinske županije i upravitelj dobara grofova Erdödy — ili Ivan Kesser, plemićki sudac križevačke županije) prema seljačkom stanovništvu, koje se najoštrije ispoljilo u toku ugušivanja pobune u martu 1755. — ne ćemo ovdje razmatrati.

⁵⁰ isto, str. 18.

⁵¹ AB 70/1755; prijevod glasi:

»Primo, quod audiverint Szeverini Privilegia legi, in quibus contintur, quod confiniarium debeat esse, usque ad Loinam.

2do Quod Dni Terestres dent ipsis stupas nere, et sic uxores eorum non sufficiunt ipsis nere, quapropter etiam illi, cum prolibus suis nudi ferre manent.

3^{io} Quod debeant sine robotta Curias exstruere, quod non obligantur.

4to Quod si apud rusticum hinnulus vel juvenus pulcher reperiat quod pro tali Dnus quid pro quo ipsi det, et pro se tollat.

5to Quod Dnus Judex Kesser Pakae in via laborantibus dixisset, quod velit rusticos in id redigere, quo ad unum producendum aratrum 12 concurrere debebunt.

6to Quod illos Dni ipsorum ad cippum ponant, et sic immisericorditer ibi permittant concuti.

7mo Quod majorem Dicam quam ab antiquo solvissent, modo solveere debeant.

8vo Quod tempore conscriptionis Regnis debuerint in fortificibus flectere.

9° Quod illi velint habere, antiqua Regis Matthiae privilegia.«

Sasvim konkretno rješenje svoje borbe protiv feudalnih odnosa nazivali su križevački kmetovi u ideji da cijelo područje koje graniči s Varaždinskom krajinom (sve do Bisaga, odnosno rijeke Lonje) treba da pripadne — na temelju tzv. »severinskih privilegija«, kako su oni mislili — pod upravu krajiških oblasti. A razlog je tome što njihova težnja za oslobođenjem iz feudalnih obaveza postaje sve jača — porast zahtjeva vlastelina prema podložnicima, u prvom redu sve veći teret podavanja robotne radne snage kmetova.

Seljačke tužbe pred Althanovom komisijom u julu i augustu 1755. ponovit će sve glavne tačke »Potešćica« i potvrditi ih s mnoštvom pojedinačnih podataka s cijelog područja triju hrvatskih županija.

Ispitivanje tužbi seljaka započelo je istražno povjerenstvo na svojoj 98. sjednici, 21. jula. Već kratak pregled izjava predstavnika pojedinih seoskih općina ili pojedinačnih žalbi, koje su toga dana predane komisiji, pruža nam uvid u šarolikost urbarijalnih odnosa na hrvatskom selu i u brojne prekomjerne zahtjeve vlastelina i njihovih službenika.

Kmetovi iz Velikog Otoka, koji su prvi došli na red, tuže se da su prije 1715. davali samo jednu robotu tjedno, dok sada moraju odraditi dva, pa čak i tri ili više dana. No, istovremeno podložnici drugog vlastelina u istoj općini izjavljuju: »se ultra solitam obligationem tres, vel quatuor solum supernumerarios laboratores Dominae suae per annum praestare debere...«⁵² Imbrikovčani su, pak, prema svojem iskazu davali ranije dva radnika mjesečno, a u novije vrijeme traži se od njih da daju jednog tjedno.

Osim povećanja zahtjeva za robotnom radnom snagom, zemaljska gospoda povećavala su ponegdje i novčano, ili pak prirodno podavanje. Tako se istog dana tuže seljaci iz Selnice da vlastela (grofica Auersperg i grofovi Erdödy) uzimaju od njih na ime godišnjeg cenzusa o Martinju dva forinta i vagan zobi po cijelom selištu (odnosno jedan forint i mjeru zobi od pola selišta). Ta je godišnja obaveza novijeg datuma, jer je prije dvadesetak godina nije bilo: »ante 20 annos nullum censum praestiterint sub domino tamen defuncti Judicis Curiae Comitum Josephi Eszterhazy introductum fuerit...«⁵³

No, bilo je i sela koja su pred komisijom izjavljivala da nemaju nikakvih tužbi na svoje vlasteline. Općina Zablaće preko svojih delegata iskazuje: »nullam adversus Dominia sua quaerimoniam ponere posse...«⁵⁴

Opća slika seljačkih tužbi poklapa se s njihovim »Potešćicama« iz marta 1755. Najviše prigovora postavljeno je protiv povećanja robotnog podavanja. Seljaci iz Lovrečine, posjeda grofice Ane Marije Sermage, rođ. grofice Drašković, tuže se, na primjer, da gospoštijski oficijali traže za rad na dominijalnom gospodarstvu godišnje od svakog kmeta (a u svemu ih je 36 kuća) po pet prekobrojnih robota, uz redovnu obavezu.⁵⁵ Stječe se utisak da gotovo na svim vlastelinstvima — bez obzira na

⁵² AC Prot. XI/2, 3, str. 490.

⁵³ isto, str. 490.

⁵⁴ isto, str. 490.

⁵⁵ isto, str. 542.

ranije utvrđenu raznolikost urbarijalne robotne obaveze pojedinih imanja i naselja — dolazi do izražaja povećana potražnja za radnom snagom, a ta se pri tadašnjem socijalno-ekonomskom stanju feudalne Hrvatske mogla zadovoljiti samo kmetskim robotama.

Koji su neposredni uzroci ovog porasta potražnje za radnom snagom, odnosno na kojim poslovima (gospodarskim ili drugim) se robota podložnika primjenjuje — uglavnom se ne vidi iz materijala istražne komisije. Za to nam nedostaje arhivska dokumentacija vlastelinskih administracija, a ta je, na žalost, dosta oskudna i najvećim dijelom još neistražena. Čini se, međutim, da je jedan od značajnih faktora u ovom povećanom pritisku na seljačko gospodarstvo bila izgradnja plemićkih kurija, ponegdje i dvoraca, a isto tako i gospoštijских majura na području koje je od početka 18. stoljeća osjetilo izvjesnu sigurnost prema ratovanju s turskom vojskom i upadima pograničnih četa. Potrebno je istaknuti da se i u tekstu »Poteščica« tužba protiv bespravnog iskorištavanja radne snage povezuje s gradnjom plemićkih dvoraca: »da moraiu prez tlake dvore delati, kai dusni nisu«. ⁵⁶ Selo Poljanec, u vlasništvu palatina grofa Ludovika Batthyányja, izričito se tuži da »ab eo tempore, quo Sua Excellentia Arcem Ludbreg aedificare caepit« — traži od njih naročito mnogo robota. ⁵⁷ A sela na području želinskog posjeda obitelji Erdödy svoj podnesak specificiraju: »... a duobus annis bis lapidem, et semel lateres ad Selin, praeterea una die ligna ad fornacem lateritiam, curru et animalibus propriis devehere, ac tandem pro calce, aequae ad Selin devehenda, uno equo pariter bis, semper autem ultra obligationem gratis concurre debuerint«. ⁵⁸

Mislimo da nećemo pogriješiti ako gotovo sistematski palež vlastelinskih kurija i majura u toku bune seljaka potkraj februara 1755. pripišemo upravo tom pojačanom pritisku na njihovu radnu snagu radi izgradnje ovih zgrada, i želji ustanika da tako, na neki način, označe kraj plemićke vlasti na teritoriju do Lonje. ⁵⁹

Nesumnjivo je da je porast gospodarske aktivnosti zbog smirenja općih prilika i veće sigurnosti prometa utjecao na porast upotrebe podložničke radne obaveze i u alodijalnom gospodarstvu, pri čemu se nije mnogo pazilo na dotadašnje urbarijalne obaveze. Vlastelinska uprava je nalazila brojne načine da poveća svoje zahtjeve. Podložnici udovice Petra Krajačića izjavljuju, na primjer, da prije nisu davali volovsku spregu u tlaci, nego ih je na to prisilio tek pok. Krajačić. ⁶⁰ A slobodnjaci Elizabete De Poczy iz Bosiljeva tuže se da je njihova ranija obaveza nošenja pisama u Karlovac i okolna mjesta sada pretvorena u radno podavanje, jer moraju na leđima nositi terete i do 50 libara. ⁶¹

Druga tačka seljačkih tužbi, koja je kao i pitanje robote našla odjeka u elaboratu komisije, bilo je povećanje opterećenja predenja kudelje.

⁵⁶ AC Prot. XI/6, str. 18.

⁵⁷ AC Prot. XI/2, 3, str. 526.

⁵⁸ isto, str. 595.

⁵⁹ AC Prot. XI/6.

⁶⁰ AC Prot. XI/2, 3, str. 631.

⁶¹ isto, str. 731.

Premda su taj posao obavljale žene, on se često računao kao izvršavanje robotne obaveze, pogotovu jer su u tu svrhu seljačke žene odlazile u vlastelinske dvorove. Međutim, sada — kako kažu seljaci — njihove žene dobivaju sve veće količine da obrade kod svoje kuće i taj im se posao uopće ne računa u robotnu obavezu.

Tako navode delegati općine Obreš (u posjedu udovice grofa Ladislava Erdödyja): »Stuppas olim constitutae ad Curiam Dominalem mulieres cum imputatione robotte nebant, modo vero domatim distribuuntur 3 et 3 librae in fila gratis ducendae...«⁶² Tuže se i neki podložnici pavlinskog samostana u Remetama, koji taj posao pred dvadeset godina uopće nisu obavljali, a sada svaka kuća mora obraditi dvije libre.⁶³ Podban Rauch ukinuo je, pak, kmetovima u Bistrici novčanu nagradu (»pro singula libra unum nummum«) što su je prije primali za pređenje kudelje. Na povećanje ovog podavanja tuži se i cijeli niz ostalih sela, tako Pisačićevi seljaci da već 20 godina umjesto jedne libre dobivaju dvije, a oni iz Pušće »quod ab annis circiter 25 introductam stupparum filaturam ducere cogantur«.⁶⁴

Kao što bez istraživanja u vlastelinskim arhivima ne možemo utvrditi sve faktore koji su utjecali na povećanje robotne obaveze, tako isto definitivno objašnjavanje pojačanog zahtjeva za pređenje kudjelje ostaje otvoreno. Čini nam se, ipak, da se tu ne radi o proizvodnji za tržište — barem ne u ovo vrijeme, nego samo za unutarnje potrebe vlastelinstva: s jedne strane, s obzirom na opskrbu plemićkih kurija posteljnom i rubeninom (donekle i za samu obitelj vlastelina, a većim dijelom za služinčad), a s druge strane za gospodarski inventar (vreće i sl.). Naime, nabavka manufakturnog tekstila za gotov novac ograničena je kod tadašnjeg srednjeg i nižeg plemstva u Hrvatskoj na svečanu odjeću, a za domaće potrebe ostaje se u okvirima prirodnog gospodarstva.

Na takav zaključak o uzrocima povećanih zahtjeva za pređenje kudjelje navodi nas stopa povećanja, koja pokazuje da nisu u pitanju značajnije količine sa stajališta vlastelinskih traženja. Težina tereta za seljačko gospodarstvo sastoji se u tome što ovaj posao obavljaju žene, i to sada besplatno, odnosno bez priznavanja robote, kod kuće — dok su ranije u tu svrhu odlazile u dvorove i kurije, što se računalo u obaveznu robotu. Uostalom, seljaci nisu ovo podavanje vezivali u svojim predodžbama uz osobu vlastelina, nego njegove žene: kad su na početku bune 23. februara Raffayeви kmetovi u Dubovcu spalili kudjelju, poručili su španu Basteku neka ide u Zagreb i »gospici« kaže, da su svu kudjelju uništili, ili neka ide plebanušu da joj to napiše.⁶⁵ A to ukazuje da se nije radilo o poslu koji vlastelin organizira radi plasiranja na tržištu.

Uz dvije glavne tužbe seljaka, koje su našle posebno mjesto i u njihovim »Potešćicama« (tačka 2. i 3), nalazimo u zapisnicima Althanovog povjerenstva niz pojava što se redovno bilježe uz svaki sukob feudalnih gospodara i njihovih kmetova — a da pri tom, u ovom slučaju,

⁶² isto, str. 497.

⁶³ isto, str. 516.

⁶⁴ isto, str. 522, 519, 583.

⁶⁵ AC Prot. XL/6, str. 60.

ne bismo mogli govoriti o većem značenju neke od njih za opću situaciju hrvatskog agrara sredinom 18. stoljeća. To je stalna borba za zemlju, šumu i livade, za pravo žirenja svinja u šumama i ispaše stoke na pašnjacima. Pojedinačne slučajeve nalazimo i ovom prilikom.

Stanovnici Cvetkovca, primjerice, tuže se na uskraćivanje prava korištenja šume zvane Orsagovica, koju su do prije četrdesetak godina zajednički uživali s vlastelinstvom Rasinja, a sadašnji im posjednik to brani.⁶⁶

Kod žirovine nalazimo također raznolikost u propisima na pojedinim posjedima. Tako se, na primjer, podložnici palatina Batthyány iz Poljanca tuže što im vlastelin od nekog vremena dopušta žirenje u šumi tek kad se istjeraju gospoštinske svinje, dok seljaci iz Brezovice, posjeda grofa Josipa Draškovića, izjavljuju da su imali samo slobodno žirenje nakon istjerivanja vlastelinskih svinja, a sad im se i to brani.⁶⁷

Na oduzimanje paše tuže se slobodnjaci iz Bosiljeva, a slično i kmetovi Rozalije Somogy iz Grane: »totus praedictus pagus Grana habuerit certum locum pro libero pascuo, cujus tres partes praefata eorundem Domina ademit«. ⁶⁸

Priličan broj tužbi odnosi se na vinograde, odnosno na tzv. gornicu — jus montanum. Povećanje gornice tražio je grof Ludovik Batthyány od podložnika u Cerju, pa stenjevački župnik pod patronatstvom grofova Sermage (»antea juris montani cubulos tres de obligatione sua praestiterint, jam modo unum superadere debeat«); slobodnjaci Batthyányevi iz Čukovca optuživali su vlastelina da zahtijeva podavanje gornice i od njihovih selišnih vinograda, itd.⁶⁹

U nekoliko navrata javlja se i težnja za povećanjem naturalnih darova, tzv. darova za opskrbu gospoštinske kuhinje. Novi župnik u Donjoj Stubici počeo je od seljaka u Vučaku tražiti kopune, a kanonik Jelušić u Kostajnici godišnje zahtjeva 4 pilića, 1 kokoš, 1 kopuna, 6 jaja i 1 janje. Udovica P. Krajačića u Novakima traži 4 jaja, kopuna, kokoš i 2 pilića, i sl.⁷⁰

Dobar primjer raznovrsnih ekscesa kojima su kmetovi bili izloženi pruža nam tužba podložnika udovice pukovnika Kuševića iz Švarče, gdje se iznosi »quod a tribus annis Domina eis faenilia adimi, et pro curia converti fecerit, sic et quod caules plantare et vindemiam sine robotta perficere, mulieres praeterea per mensem integrum pro sex laboratoribus tantum in proprio victu stupas in hyeme a duobus annis nere coguntur...«⁷¹

Navedeni ilustrativni primjeri samo su mali dio iz tužbi desetaka i desetaka sela Banske Hrvatske, podnesenih Althanovoj komisiji u julu i augustu 1755. Primanje seljačkih žalbi završila je komisija na 141. sjednici, 11. augusta. Sutradan je započelo suočavanje zemaljske gospode

⁶⁶ isto, str. 576.

⁶⁷ isto, str. 526, 729.

⁶⁸ isto, str. 552, 731.

⁶⁹ isto, str. 533, 556, 560.

⁷⁰ isto, str. 653, 699, 631.

⁷¹ isto, str. 787.

i njihovih oficijala s predstavnicima seoskih općina, te su pojedinačni ekscesi na licu mjesta rješavani i odluke unošene u komisijski zapisnik. Glavne tužbe seljaka našle su, međutim, svoje mjesto i u nacrtu privremene urbarijalne regulacije, što ga je komisija izradila.

2. Nacrt urbarijalne regulacije, kako ju je zamislila Althanova komisija, sadrži dvadeset i dvije tačke, uz četiri primjera tabela urbarijalnog popisa.

Prvi zadatak koji se nameće kod pristupanja uređenju urbarijalnih odnosa bilo je utvrđenje postojećih, važećih propisa; pri tom se negdje moglo raditi o pravim urbarijalnim ugovorima, ili pak o drugim zakonitim kontraktima između feudalnog gospodara i podložnika. Na temelju ovakve građe trebalo je ustanoviti obavezu kmetova u roboti, daćama itd.: »Robotae, datiae, et obventiones, ex urbariis rite confectis, judiciariis item decisionibus, aut legitimis Dominorum Terrestrium cum subditis conventionibus erruendae, et errutae, inque suas distinctas rubricas, et classes reductae, culumnatim juxta generalis presentibus annexae tabellae formulam, in Urbaria inserendae, et referendae erunt«. ⁷² U slučaju da na nekom vlastelinstvu ili u nekom selu nema utvrđenog urbara ili ugovora, nego podložnici izvršavaju podavanja i obaveze po običajima, treba iste fiksirati, jer podliježu s vremenom mnogim promjenama i dovode do nepravilnosti (čl. 2). ⁷³

Komisija je najbolju garanciju sistematičnosti i urednosti propisanih urbarijalnih obaveza vidjela u tabelarnim pregledima, pa je stoga — kako je rečeno u čl. 1. — priložila nacrt takvih formulara. Od četiri komisijine tabele, dvije su sumarne, tj. trebalo bi da sadrže skupne popise određenih vrsta urbarijalnih podavanja, koja se u druge dvije tabele bilježe detaljno — za svako pojedinačno seljačko, odnosno kmetско gospodarstvo.

Tabela A i B, prema prijedlogu komisije, davale bi pregled osnovnih podložničkih obaveza, po njihovim vrstama. Možemo ih podijeliti u tri glavne skupine: u radna, novčana i naturalna podavanja (prema redosljedju u tabeli). Kao radno podavanje komisija specificira tjednu i mjesečnu robotu (Robotae hebdomadalis laboratores, Robotae menstrualis laboratores), a kod obadvije vrste bilježi zasebno sprežnu od pješačke (animalistici, pedestri). Kod novčanog činža imamo tri vrste: o Đurđevu, o Martinju, te opći selišni činž; plaća se u forintama i denarima. Najrazrađenije su obaveze naturalnog podavanja. Tu nalazimo najprije žitarice u vaganima (tritici, siliginis, avenae), zatim dolazi stoka i živad po komadu, te najzad obaveze koje se mjere kolima (currus: lignorum, pallorum, circulorum).

Druge dvije tabele, C i D, odnose se na gornicu. Uz ime montaniste bilježila bi se kao glavna obaveza podavanje u vinu (cubulli, pintae) a k tome novčani činž (census pecuniarius montanisticus) i naturalno podavanje u kopunima, odnosno pilićima. ⁷⁴

⁷² AC Prot. XI/3, str. 1258.

⁷³ isto, str. 1259.

⁷⁴ Tabele su dodane uz nacrt regulacije, AC Prot. XI/3, str. 1265—1269.

Najveću pažnju posvetila je komisija u svom prijedlogu tlaci, kao temeljnom podavanju kod kojega je najviše dolazilo do zloupotrebe od strane vlastelinstva. O tome govori čl. 2: »Eapropter habitam ad principalem objectum conservandae miserae plebis reflexione, robotae omnes excessivae, ubi videlicet bini, et bini per totum vernale, aestivale, et authumnale tempus, singulis hebdomadae diebus, Dominis suis Terrestribus robotare debuerunt, aut ubi robotae, ultra antiquam proportionatam obtingentiam, per vim, aut secus ellevatae fuerunt, et primae quidem classis, ad unum singulis diebus praestandum laboratorem, pro qualitate laborum, cum animalibus, vel pedes reducuntur; secundi vero ordinis simpliciter tollantur et nullatenus in urbarium referantur...«⁷⁵ Komisija, dakle, predlaže bezuvjetnu zabranu svih nepropisanih robota. Gdje je raniji urbar dopuštao vlastelinu da traži više nego jedan radni dan nedjeljno od cijelog selišta, to se pravo ukida — ali uz naknadu da može godišnje uzimati 12 dana supererogacije (čl. 3). Ova inače, kod ostalih posjednika, iznosi po prijedlogu komisije svega 6 dana godišnje (čl. 4, 5).⁷⁶

Daljnje tačke nacrtu reguliraju raznovrsne ekscese do kojih je dolazilo u samom načinu vršenja obavezne tlake. Tako čl. 6. govori o izjednačivanju vozne i pješačke tlake, te uvodi slijedeći omjer: ako se tlaka izvodi s 4 ili 6 komada stoke i dva čovjeka, računat će se kao dva robota dana; ako pak robotu vrši jedan radnik s 2 komada stoke — priznaje se samo kao jedan dan. U robotu se računaju dani vožnje ili podvoza (vecturae, aut praejuncturae — čl. 7). Robota se određuje od izlaska do zalaska sunca uračunavajući dolazak na posao i odlazak (čl. 10). Zanimljiva je zabrana prebacivanja robotne obaveze iz zimskih mjeseci na iduće proljeće i ljeto, tzv. kumulacija tlake u vrijeme kad je i sam seljak zauzet radovima na svojem gospodarstvu; najviše se dopušta kumuliranje 12 radnih dana (čl. 8). Ako se pojavi neizbježna nužda upotrebe više robote u nekom tjednu no što je propisano, vlastelinska uprava je dužna taj višak priznati odmah u idućim nedjeljama (čl. 9).⁷⁷

Riješivši tako pitanje robotne obaveze, prijedlog prelazi na drugu glavnu optužbu seljaka — pređenje kudjelje. Tu je komisija veoma odlučna; ona je za potpunu zabranu ovog podavanja: »Filatura stupparum, esto quidem pluribus in locis in usu extitisset, quia tamen et haec partim excessiva, partim noviter introducta, et partim etiam pluribus in locis nec practicata fuisset, sed et novissimi rusticorum tumultus non postremam ansam dedisset, in perennem hujusmodi scandali memoriam imperpetuum est sublata, et pro tali tam Dominis Terrestribus, quam et eorundem officialibus, et subditis declarata«.⁷⁸

Zatim se nacrt regulacije osvrće na niz drugih urbarijalnih obaveza, kod kojih su nepravilnosti u zahtjevima vlastelina zabilježene u iskazima predstavnika seljačkih općina:

⁷⁵ AC Prot, XI/3, str. 1259.

⁷⁶ isto, str. 1259—60.

⁷⁷ isto, str. 1260—61.

⁷⁸ isto, str. 1262 (čl. 13).

čl. 12. — ako podložnici toče vlastelinsko vino, mora im se za nagradu dati 10% utrška (*»erga decimum ipsis cessurum grossum, vel florenum...«*);

čl. 14. — prvokup brašna dopušta se po starom običaju, ali uz važeću tržišnu cijenu (*»erga tamen precium currens, et forense, quo nempe aliis distrahi potest«*);

čl. 15. — desetina vina, žitarica, svinja, pčelinjaka i janjaca (ali ne i voća!) utvrđuje se po starom pravu;

čl. 17. — gornica: za ujednačenje različitih mjera treba službenim putem utvrditi koliki je omjer tih lokalnih mjera prema požunskim mjerama i to fiksirati ugovorom (*»consonum videtur, ut vetus mensura ad medias posonienses dimensuretur, cum specificatione quot numero medias posonienses mensura talis continet, schaedae expeditoriae cuilibet montanistarum inseratur...«*). Stare parnice zbog gornice, koje su podignute u posljednjih deset godina, moraju se početkom 1756. predati po vlastelinskim sudovima na županijske, s pravom žalbe na Banski stol i Kraljevsku kuriju;

čl. 18. — s obzirom na to da se seljaci tuže na nepravilnosti oficijala prilikom ubiranja kontribucije, ubuduće će sami seljaci organizirati taj posao i uplaćivati propisane svote u kraljevinsku blagajnu.⁷⁹

Zaključujući svoj prijedlog, istražno povjerenstvo pobrinulo se i za osiguranje provedbe reguliranog urbarijalnog položaja podložnika. Novi urbarijalni popisi načinit će se u tri ovjerovljena primjerka, od kojih jedan dobiva vlastelin, drugi kmetovi, a treći se pohranjuje u kraljevinski arhiv (*»Terna conficiendorum urbariorum exemplaria, unum pro domino terrestri, aliud pro subditis, sub authentico extradandum, et 3^{ium} perpetuae securitatis gratia ad Archivum Regni reponendum censetur«*).⁸⁰

Privremeni urbar od 8. novembra 1755. izrađen je — u svojim bitnim odredbama — u duhu iznesenog prijedloga Althanove istražne komisije.⁸¹ Ipak, ima i nekih odstupanja. Odmah da istaknemo da apsolutna zabrana daljeg zahtjeva vlastelina za obavezu predenja kudelje, što ju je komisija predlagala kao neke vrste kaznu za događaje u proljeće 1755, nije unijeta u tekst urbara. On uopće ne spominje ovo pitanje i potpuno prelazi preko njega.

I u definitivnom tekstu urbarijalne regulacije naglasak je u prvom redu na robotnoj obavezi. Kako se tamo navodi, »inter urbariales itaque obligationes, robottarum praestationes praecipuum locum obtinente...« — i prema prijedlogu komisije utvrđuje se stanje koje bilježe postojeći urbarijalni ugovori.⁸² Ipak, izvjesne sugestije nacрта povjerenstva da se preteške obaveze kmetova — makar su pravno opravdane — ublaže na uštrb važećih prava feudalnih gospodara, nisu prihvaćene u konačnom tekstu. Prema tome, svi zakoniti urbari potvrđeni su, a

⁷⁹ isto, str. 1261—64.

⁸⁰ isto, str. 1264 (čl. 21).

⁸¹ AB 198/1755; up. također M. Vežić, n. dj., str. 65.

⁸² Vežić, n. dj., str. 65—69.

plemićkim sucima se stavlja u dužnost da ih pregledaju i paze da se ne prelazi određena robotna obaveza.

Donekle je različit i propis o izjednačenju vozne i pješačke robote (čl. 6. nacarta komisije), jer urbar predviđa priznavanje tlake sa 6 volova ili konja kao 3 robotna dana, s 4 komada stoke kao 2, a s jednim parom kao jedan radni dan. Urbar je suglasan s nacrtom u pogledu zabrane prebacivanja više od 12 robota iz zimskih u ljetne mjesece, kao i u pogledu neposredne naknade eventualnih nužnih prekobrojnih robota datih u nekom tjednu (čl. 8. i 9. nacarta). Napose se zabranjuje vlastelinskim oficijalima uzimanje besplatnog podvoza od kmetova izvan propisane robote.

Urbar potvrđuje pravo seljaka da prilikom točenja gospoštijskog vina uživaju 10% utrška. Za desetinu propisuje obavezno uzimanje u prirodu (»in natura, non autem illorum pretio desumi volumus«). Žitna desetina uzima se u klasu, a ne u zrnu (»Decima frugum autem non in granis, verum ante triturationem in stramine desumatur«).

Mandat Marije Terezije od 8. novembra, kojim se gornji principi saopćavaju staležima i redovima, donosi također u dvanaest tačaka rješenja nekih pojedinačnih sporova što su se pojavili prilikom istražnog rada Althanove komisije. Od tih je za nas značajan nalog u tački 3, da se posebno razradi elaborat o položaju slobodnjaka-libertina, radi reguliranja njihovih odnosa prema vlastelinima. Tačka 6. propisuje kao kaznu za neodazivanje pozivu na robotni rad dvostruku robotu u naturi, a ne novčanu kaznu. Posljednja, 12. tačka odnosi se na podložnike vlastelinstva Moslavine; premda je situaciju na tom području razmatrala i Althanova komisija, spor Moslavčana s njihovim zemaljskim gospodarom ima drugačiju osnovu nego što je bilo s ostalim križevačkim seljacima, i potrebno ga je razmatrati u stoljetnom razvoju, barem od 17. do 19. stoljeća u cjelini.⁸³

Dostavljajući hrvatskom saboru privremeni urbar, mandatom od 8. novembra, vladarica zahtijeva formiranje posebne komisije, koja će razraditi definitivni urbar (do čega je, međutim, došlo mnogo kasnije). S tim u vezi napominje da se šalju i »hinc praesentibus anexa puncta idealia«.⁸⁴ Međutim, ni u fondu Banskih spisa (gdje je sačuvan izvornik tog mandata), a ni u knjizi M. Vežića ne nalazimo taj prilog. Interesantno je da J. Bösendorfer u radu »Agrarni odnosi u Slavoniji«, govoreći o urbaru iz 1755, kaže slijedeće: »Zajedno s privremenim urbarom kraljica je banskom namjesniku poslala i jednu »ideam urbarialem« s nalogom, da prema priloženoj osnovi predloži nacrt za stalan i trajan hrvatski urbar«; i zatim u bilješci napominje: »Jedan ovakav primjerak ima i arhiv županije virovitičke pod R. A. 146 ex 1756.«⁸⁵ Na žalost, usprkos potrazi, taj prilog nismo mogli pronaći.

⁸³ Upor. *Gavrilović*, Seljački pokret u Moslavini 1815—16 godine (Istorski glasnik 2/1956); vidi i prikaz bune u 17. st. od N. Klaić, u Historiji naroda Jugoslavije II, str. 732—736.

⁸⁴ Vežić, n. dj., str. 68.

⁸⁵ Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji, str. 92—93.

Z a k l j u č a k

Donošenje Privremenog urbara za Hrvatsku 8. novembra 1755. ukazuje nam se kao jedna od glavnih posljedica zbivanja na području križevačke županije u proljeće iste godine, gdje se sukobila težnja тамошњих seljaka da se prelazom u status krajišnika oslobode svoga kmetskog položaja, s nevjerojatnom mržnjom vladajućih plemićkih krugova prema njihovim podložnicima. U tome su najistaknutiji predstavnici javne vlasti pokazali svoju nemoć da se barem malo uzdignu iznad subjektivnog stava zemaljskog gospodara prema podaniku koji se drznuo podići glavu. Stojeći na čelu kraljevske vojske što je trebalo da sprovede pacifikaciju križevačkog područja, podban Ivan Rauch poručio je 5. marta plemićima-jednoselcima u Vinarcu u pogledu poubijanih ustanika: »Postreliane selmane, koie Mati Czirkva k szebi nepuscha, nai pszi y pticze raznesze, nevredno dasze vi okol nyh zadersavate«. A 11. marta piše iz Lonjice Krsti Galjufu u Tršće: »Koteri od ovud tam bese, nie nai posztreliaiu... robbu nyhovu razplindraiu, ter med sze podele, denique te bestie persequeriaiu, y ako kadi szkupliene zaperte naidu, vsze szkupa posgu...«⁸⁶

Postupak plemićke vojske ugrozio je gospodarski opstanak seljačkog življa na pobunjenom području, a time doveo u pitanje mogućnost normalnog funkcioniranja javnog poretka, u prvom redu s obzirom na snošenje financijskih tereta. Stoga se centralna vlast našla ponukanom da intervenira i privremena urbarijalna regulacija predstavlja pokušaj da se donekle ograniči dalje pogoršanje ekonomike seljačkih gazdinstava.

Zahvat bečkog dvora i njegove težnje osjetile su se i na području političke uprave u Banskoj Hrvatskoj. Kompromitirani podban bio je prva žrtva promjene odnosa snaga u društvenom životu Hrvatske. Slijedile su daljnje personalne izmjene u upravnom aparatu, a zatim reorganizacija županijskog uređenja (1759), i napokon formiranje Hrvatskoga kraljevskog vijeća 1767. Konzervativni krugovi plemstva nastojali su čitavo to vrijeme, od 1755. dalje, da onemoguće veće upletanje u odnose između njih i podložnika, što im je uspijevalo do sedamdesetih godina, kada dolazi do definitivnog uređenja urbara u Hrvatskoj.

⁸⁶ AC Prot. XI/4, pisma podbana I. Raucha.

Prilog

PUNCTA

SUBDITALIUM OBLIGATIONUM IN SUPERIORI SCLAVONIA, ET CROATIA REGULATIVA

Primo: Robotae, Datiae, et obventiones, ex urbariis, rite confectis, iudicialijs item decisionibus, aut legitimis dominorum terrestrium cum subditis conventionibus erruendae, et errutae, inque suas distinctas rubricas, et classes reductae, columnatim juxta generalis praesentibus annexae tabellae formulam, in urbaria inserendae, et referendae erunt.

Secundo: Ubi urbaria rite confecta, iudiciales decisiones, aut conventiones non habentur, sed secundum solum, esto antiquum usum, et consuetudinem, datiae et robotae a subditis exiguntur, licet quidem circa haec, et talia antiqua consuetudo in Regno hocce Sclavoniae in lege fundata haberetur; quia tamen tractu temporis consuetudo haec, et usus per multifarias variationes, pluribus in locis, in abusum degenerasse reperiretur. Eapropter habita ad principale objectum, conservandae miserae plebis reflexione, robotae omnes excessivae ubi videlicet bini, et bini per totum vernale, aestivale, et autumnale tempus, singulis hebdomadae diebus, dominis suis terrestribus robotare debuerunt, aut ubi robote, ultra antiquam proportionatam obtinentiam, per vim, aut secus ellevatae fuerunt, et primae quidem classis, ad unum singulis diebus praestandum labororem, pro qualitate laborum, cum animalibus, vel pedes reducantur. Secundi vero ordinis simpliciter tollantur, et nullatenus in urbarium referantur.

Tertio: A sessionibus porro talibus integris, a quibus modo praevio per totius hebdomadae decursum bini, et bini in victu colonorum laboratores praestabantur, in aliqualem horum recompensam, ut singula tali integra sessione, supernumerarij laboratores duodecim, et a media laboratores sex per totius anni spatium dominis, a subditis in victu colonorum praestentur, aequitati consonum esse sensetur.

Quarto: Ubi sex diebus, atque adeo singula per hebdomadam totam die, domino de jure robotae praestatur, ut inter currentes quoque dies festivi ex lege matris ecclesiae deo dicati, ite, et pluviosi (nisi robotae ad labores tali tempore idoneos, desumpta fuerit) talibus sex dierum colonis in robotam

imputentur, et nec ad eorundem supplementum adigantur; reliqui vero infra sex dierum robotam praestantes hujusmodi imputationis beneficio non gaudebunt.

Quinto: Ad tollendum in exigendis excessive gratuitis, sive supernumerarijs laboratoribus abusum, nullibi praeter supraspecificatus puncto 3-tio et 4-to sessiones, pro totius anni tempore supra sex, aut pro qualitate immemorialis usus, etiam pauciores, idque in victu dominali a singulo subditorum exigendi supernumerarij laboratores admittuntur. Ubi porro praestandorum similium laboratorum usus, et consuetudo, aut nulla fuit, aut recenter introducta est, ibi nulli omnino consimiles laboratores admittendi erunt.

Sexto: Ut certus cum animalibus robotandj modus, et ordo statuatur, quilibet subditorum ab antiquo ad servitia robotalia cum animalibus obligatus, cum quatuor vel pro facilitatione, etiam sex animalibus, et duobus hominibus dietim robotans duos, cum duobus autem animalibus, et uno homine, unum laboratorem redimet. Salva in dominijs illis consuetudine, ubi currus pro uno, et singulum animal pro singulo laboratore ab antiquo imputari consuevit.

Septimo: Quot dies ratione vecturae, aut praeiuncturae subditus in itinere impendet, tot eidem ex robotta deducendj erunt.

Octavo: Quia nonnulli domini terrestres totius fere hyemis laboratores in restantjjs apud subditos relinquere soliti fuissent, et tales restantias miser subditus tempore vernali, aut aestivali, cum dispendio aeconomiae propriae supplere debuisset, ad hunc proinde tollendum abusum, nulli dominorum terrestrium supra 12. hyemales laboratores apud singulum subditorum reservare, sed nec hos, nisi successive ad operas vernaes, et aestivales exigere licebit.

Nono: Urgentioribus existentibus laboribus si dominus terrestris plures a subdito, ultra obtingens illius hebdomadae, laboratores acceperit, tales ex subsequentis immediate hebdomadae robotta deducendos habebit.

Decimo: Ab ortu solis, usque ad occasum subditi in robotta laborare debent, ita tamen, ut remotius existentibus itus, et reditus, pro ipso labore, et opera imputetur.

Undecimo: Millium ordinarium in hisce Regnis, miserae plebis panem, et vel maxime destructioni obnoxium, quo singulis fere annis domini subditis subvenire debent, juxta receptum aliunde ab antiquo pluribus in partibus usum, universaliter per Regnum necessitate ferente, etiam post occasum solis continuative excutere obligabuntur.

Duodecimo: Subditi hactenus partim gratis, partim erga variam, et distinctam mercedem vina dominalia educillantes, a modo, et in futurum erga decimum ipsis cessurum grossum, vel florenum eadem educillare tenebuntur.

Decimo tertio: Filatura stapparum, esto quidem pluribus in locis in usu extitisset, quia tamen et haec partim excessiva, partim noviter introducta, et partim etiam pluribus in locis nec practicata fuisset, sed et novissimi rusticorum tumultus non postremam ansam dedisset, in perennem hujusmodi scandali memoriam imperpetuum est sublata, et pro tali tam dominis terrestribus, quam et eorundem officialibus, et subditis declarata.

Decimo quarto: Melis praeemptio, juxta veterem, et antiquam passim practicatum consuetudinem, a subditis pro dominis terrestribus, erga tamen praecium, currens, et forense, quo nempe alijs, distrahi potest, ultro quoque in salvo relinquatur.

Decimo quinto: Decima vini, et omnis generis frumenti, majalium item, alvearium, et agnellorum, ubi in usu fuit (exceptis fructibus arborum, veluti aliunde decimationi nec obnoxiiis) ultro quoque in suo esse relinquatur; ubi tamen infra, aut supra decenarium numerum majales alvearia, aut agnelli reperientur, ad evitandam a talibus practicatum solutionis varietatem, aut unius cum altero conjunctionem et profluentem exinde confusionem, tales majales, alvearia, et agnelli ad notam summendi, et juxta hanc, prouti et schaedam talium numerum continentem, et gratis hospiti extradandam cum quantitate sequentis anni, ad connumerationem, et computum assumendi erunt, ex quibus decimus semper pro decima cedit, residuitas vero ad connumerationem futuri anni remitti debet.

Decimo sexto: Ubi praeter, et ultra solitam robottam subditos ab antiquo venationis manet obligatio, ubi eandem, sed non nisi tribus per annum vicibus, utpote: ad festa nativitatis domini, ad ferias antecynerales, et ad festa sacri pascatis, et singula quidem vice tribus tantum diebus, ultro quoque exercere, vel vero cum tribus tantum per annum, in victu domini praestandis laboratoribus redimere obligabuntur.

Decimo septimo: Ut circa auctum ius montanum, et ipsam iuris montani mensuram, querulanti miserae plebi succuratur, oportunum fore censet Commissio haec Regia, mediante Benignissimo Rescripto Reg.o, ad Dominos Status, et Ordines horum Regnorum dirigendo, universis dominis terrestribus serio injungendum esse, ut celebratos a decennio, intuitu hujusmodi iuris montani in sedibus suis dominalibus, processus, ad summum cum initio anni proxime futuri 1756. Comitatum magistratibus praesentent, ibidem debite revidendos, et abinde via appellationis, alterutra partium ita volente, ad Tabulam Banalem, imo et ipsam quoque Curiam Regiam deducendos. Ne autem per auctionem mensurae montanisticae, montanistae in futurum gravari valeant, consonum videtur, ut vetus per subditos recognoscenda, quorumlibet dominorum montium mensura ad medias posonienses, in praesentia montanistarum, et alicujus authenticae personae dimensuratur, et ita dimensurata, cum specificatione quot numero medias posonienses, mensura talis continet, schaedae expeditoriae cuilibet montanistarum, tempore praestationis iuris montani extradandae semper inseratur ius porro montanum a vineis sessionalibus, sive intra metas sessionis, a qua subditus robottam praestat, situatae, ijdem subditi praestare, non obligabuntur.

Decimo octavo: Ut possessionibus, et villis, singulisque earundem incolis quid? et quantum de publica Regni impositione contribuere debeant? constare possit, hacque ratione omnis eatenus miseram plebem aggravandi occasio adimatur, Comitatum officiales, vel alij per Statum Publicum deputati publicae contributionis, sub iuramento suo aequam, et justam intra tales proportionem, et repartitionem, cum interventu officialium domnalium elaborandam, et tam penes dominium et subditos in authentico relinquendam, quam et in publico referendam, ipsam autem contributionem publicam, non

officiales dominorum terrestrium, sed ipsi contribuentes medio deligendorum, e gremio sui hunc in finem unius, aut plurium incassatorum colligendam, et ad officium perceptoratus Regni deponendam habebunt

Decimo nono: Multas dominis terrestribus, sine iudiciaria decisione a subditis desumere, sub paena refusionis in dupla, integrum non erit; in paena autem corporis afflictiva, moderamen servandum habebunt.

Vigesimo: Si porro conventiones quaspian intra dominos terrestres, et subditos intervenire, contingeret, hae sub nullitate earundem coram fidedignitatibus, aut adminus vice comitibus, et iudicibus nobilium (quibus invigilare incumbet, ne subditus vi, aut metu ad paciscendum adigatur) fieri, et per eosdem authenticari debebunt.

Vigesimo primo: Terna conficiendorum urbariorum exemplaria, unum pro domino terrestri, aliud pro subditis sub authentico extradandum, et 3-um perpetuae securitatis gratia, ad Archivum Regni reponendum censetur.

Vigesimo secundo: Quoniam protocollum gravaminum, et super his per Comissionem hanc caesareo regiam factae decisiones, et per has in omnibus fere Regni partibus obligationum subditalium regulationes, pro lumine, et norma conficiendorum urbariorum non postreme deservire posse videntur; Hinc ijs, quibus urbaria elaboranda Sua Sacratissima Caesareo Regia Majestas, benignissime comittere dignabitur, praemissum cum suo indice protocollum et decisiones communicandae censentur.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Regelung der Urbarialverhältnisse auf dem Gebiet Banalkroatiens wurde mit der Urbarialregulierung vom Jahre 1780 definitiv vollzogen. Dieses koratische Urbarium hat jedoch seine Vorgeschichte, die bis in die Jahrhundertmitte, genauer: bis 1755 zurückreicht. Das Provisorische Urbarium für Kroatien vom 8. XI. 1755 ist der erste Versuch eines Eingriffs der Staatsgewalt in die Verhältnisse zwischen Gutsherrn und Untertanen aus diesem Territorium, und somit die Grundlage für die Weiterarbeit. Im Hinblick darauf, dass dieses Urbarium bei der Geschichtsschreibung allzu häufig vernachlässigt wurde, hielt es der Verfasser für angebracht, darzustellen: 1. die Entstehung dieses Aktes aus dem Jahre 1755; 2. die Bedeutung, die dieses Provisorische Urbarium für die Entwicklung der Urbarialverhältnisse auf dem Gebiet von Banalkroatien besass.

Der Erlass des Provisorischen Urbarium von 1755 knüpft unmittelbar an den grossen Bauernaufstand im Komitat von Križevci im Frühjahr desselben Jahres an, dem Unruhen in der angrenzenden Varaždiner Militärgrenze vorgegangen waren. Die Aufständischen brandschatzten und verwüsteten in der Zeit vom 23. Februar bis zum 1. März in zwei Hauptgruppen eine grössere Anzahl von Adelskurien und Meierhöfen auf dem Gebiet zwischen Križevci und dem Flusse Lonja. Die besondere Lage dieses Gebiets bekundete sich in der Vorstellung der Bauern und der benachbarten Grenzer, dass das gesamte Gebiet von Rechts wegen zur Militärgrenze gehöre, was den Aufständischen eine »legale« Basis für ihre Bestrebungen bieten sollte, das

ganze Territorium der Militärgrenze anzuschließen — um so von den Feudalverpflichtungen freizukommen. Auf den Aufstand folgte die Pazifizierung durch die Adeligen, als in der Zeit vom 3.—18. März das Banalheer unter der Führung des Vizebanus Rauch nicht nur die Besitzungen der aufständischen Bauern, sondern auch die derjenigen Adeligen, die mit der regierenden Gruppe in Banalkroatien im Streit lagen, buchstäblich vernichtete. Dies bot dem Wiener Hof die Möglichkeit, die Träger der öffentlichen Gewalt durch Ausnahmemaßnahmen zu wechseln und, wenn auch vorsichtig und allmählich, mit den vorbereiteten Reformen zu beginnen. Für die Sozial- und Wirtschaftsverhältnisse, insbesondere in der Agrarwirtschaft, ist der Reformbeginn mit dem in demselben Jahre (1755) erlassenen Provisorischen Urbariums für Kroatien anzusetzen.

Mit der Untersuchung der Ursachen, die die Bauern zum Aufstand trieben, wie überhaupt mit der Erforschung der Verhältnisse auf dem breiten Lande in Kroatien wurde eine Sonderkommission unter der Leitung des Grafen Althan, eines Grundherrn aus der Murinsel, betraut. Die Bestimmungen des Urbariums vom 8. XI. 1755 sind in der Hauptsache das Ergebnis der Klagen, die die im Juli und August desselben Jahres vernommenen Bauern vorgebracht hatten und auf Grund derer die Vorlage der Urbarregulierung ausgearbeitet wurde. Die allgemeinen Verhältnisse in der Agrarökonomik auf kroatischem Gebiet um die Mitte des 18. Jhs., die im Grunde auch zum Aufstand von Križevci führten, werden zweifellos durch den verstärkten Druck der Feudalherren auf die Bauernwirtschaften gekennzeichnet. Aus den Aussagen der Bauernvertreter im Sommer 1755 geht hervor, dass das Schwergewicht dieser Umstände auf der verstärkten Ausbeutung der Arbeitskraft der Untertanen, auf den steigenden Anforderungen an die Frondienstleistung liegt. In Anbetracht dessen, dass ein Grossteil des Frondienstes für den Bau von Adelskurien, insonderheit von herrschaftlichen Meierhöfen, benutzt wurde, scheint erst die Anfangsphase einer breiter organisierten Allodialproduktion für die Marktwirtschaft vorzuliegen.

Das Provisorische Urbarium war nur eine Teillösung. Zu jener Zeit, um die Mitte des Jahrhunderts, begnügte sich die zentrale Staatsgewalt damit, in erster Linie eine weitere Verschlechterung der Lage der Hörigen zu verhindern, indem sie auf der Einhaltung der bestehenden (obwohl verschiedenartigen) Urbarialverträge für die einzelnen Besitzungen und Siedlungen bestand. Eine Vereinheitlichung des Urbariums, wie sie 1756 in Slawonien durchgeführt wurde, war damals angesichts der Kräfteverhältnisse in Banalkroatien noch nicht möglich; dies gelingt erst mit der endgültigen Regelung 1773—80.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST

4

Miroslav Brandt: Poslanstvo evropskih vladara kralju Gajzerihu i pitanje slavenske ekspanzije u srednju Evropu

Nada Klaić: Što su kmetovi Vinodolskog zakona?

Igor Karaman: Postanak i značenje privremenog urbara za Hrvatsku iz god. 1755.

ZAGREB

1962

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST 4

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST

4

ZAGREB

1962

ZA SADRŽAJ PRILOGA ODGOVARA AUTOR. — UREDNIK Dr. JAROSLAV ŠIDAK